

KULCSÁR KRISZTINA
BESZÁMOLÓ
A KLEBELSBERG KUNÓ KUTATÁSI ÖSZTÖNDÍJ KERETÉBEN VÉGZETT
KUTATÁSOKRÓL
BÉCS, 2012. MÁJUS 1.–JÚNIUS 30.

Pályázatomban a két hónap alatt első sorban bécsi levéltári kutatások elvégzését vállaltam, amelyek során az **Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv**-ban és a **Kriegsarchiv**-ban terveztem a kutatásokat Albert szász-tescheni herceg magán- és közéleti (katonai) szerepére vonatkozóan. A herceg 1738-ban született Szászországban, majd 1760-tól a császári-királyi hadseregben szolgált. Ugyan anyja, Mária Jozefa révén félig a Habsburg családból származott, véglegesen a Mária Krisztina főhercegnővel (Mária Terézia lányával) kötött szerelmi házassága révén fogadták be a családba és a bécsi udvarba. Szegény nincstelen herceg lévén különféle rangokkal és tisztségekkel ruházták fel, hogy méltó legyen a főhercegnő kezére, és biztosítva legyen számukra a rangjukhoz illő életvitel. Ezért nevezték ki 1765-ben a Magyar Királyság helytartójává, valamint az országban állomásozó csapatok főkapitányává. Albert herceg 15 esztendőn keresztül viselte a helytartói tiszteletet, és tartózkodott Pozsonyban a számukra kialakított helytartói udvarban. E 15 év sarokpontjain kívül szinte alig ismeretes valami a magyar történettudomány előtt, a Bécsben őrzött források ezt az időszakot világítják meg.

Elvégzett bécsi levéltári kutatások

1. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Hofarchive

Obersthofmeisteramt, volt Hofzeremonielldepartement, Zeremonialprotokolle

Az 1760 és 1773 közötti időszak feldolgozását követően folytattam a *Zeremonialprotokolle* sorozat átnézését. Ezeket a jegyzőkönyveket 1652-től kezdték vezetni a bécsi udvarban (folyamatosan 1917-ig), olyan céllal, hogy megörökítsék a bécsi eseményeket és udvari ügyeket, és így e köteteket (és annak bejegyzéseit) a későbbi vitás etikett- vagy ceremóniális kérdésekben referenciaként használhassák. Az évszázadok során mintegy 150 kötetnyi tiszttázat készült, amelyeket a (23 dobozban fennmaradt) piszkozatok alapján másoltak be.

2012-ben befejeztem az 1774 és 1781 közötti időszakra vonatkozó bejegyzéseket (1774–1780; Bd. 35. fol. 1–412. és 1781–1785; Bd. 36. fol. 1–40.), amelyek immáron digitalizálva, kép-fájlként használhatók a Minoritenplatz kutatótermében (sajnos, mindössze három ilyen kutatói számítógép van, és igen szűkös a hely, saját laptop szinte alig fér el ezeken a helyeken). A jegyzőkönyveket oldalról oldalra átolvastam, hogy megállapíthassam, mikor tartózkodott Albert herceg és Mária Krisztina főhercegnő Bécsben, és milyen eseményeken, ünnepeken, programokon vettek részt, illetőleg mikor utazott el Mária Terézia vagy más családtag hozzájuk Pozsonyba. Erre azért volt szükség, mert ugyan minden jegyzőkönyvet egykorúan saját mutatóval láttak el, de nem mindegyik jelöli egyértelműen az elutazásokat és a résztvevőket, de olyanra is találtam már példát, hogy kifelejtettek egy-egy eseményt. A herceg, illetőleg a főhercegnő nevére egyébként sem mindig lehetséges célzottan kutatni. A kutatómunka révén felvázolhatóvá vált a hercegi pár szokásos éves bécsi programja, az az időszak, amelyet nem töltöttek a pozsonyi rezidenciájukon. Albert herceg jelenlétei és említései pedig azt mutatják meg, mennyiben fogadták be a beházasodott, nincstelen szász herceget a bécsi udvarba. A forrásokból megállapítható, hogy a nagyobb egyházi (Húsvét, Mindenszentek, november 3.: Szent Hubertus napja), családi (március 13. II. József születésnapja; május 13. Mária Terézia és Mária Krisztina születésnapja) és világi (újév; 1757. június 19. a császári csapatok győzelme Planian mellett Kolinban; szeptember 15.: Bécs

ostroma és felszabadítása, stb.) ünnepekre Bécsbe utaztak, és rendszeresen megjelentek Lotharingiai Ferenc és III. Károly elhunytának évfordulóján megrendezett miséken (aug. 17–18.; okt. 19–20.). Albert herceg kötelezően részt vett a Szent István-rend éves ünnepségén (augusztus 20., illetőleg 1771-ben, 1778-ban és 1780-ban november 5-én, Szent Imre napján).

Télen az ünnepségek és a szánhajtások résztvevői voltak, míg a nyári időszakban gyakran tettek rövid látogatásokat az udvarnál (Schönbrunnban), és részt vettek a nyári laxenburgi tartózkodáson is. Schloßhofban különösen sok időt töltöttek, ahol időről időre meglátogatták őket a család többi tagjai is, leginkább természetesen Mária Terézia. A jegyzőkönyvek tüzetes átolvasásakor mellékeredményeként bizonyos esetekben feltérképezhettem, melyik magyar főnemes, melyik magyar család sarja volt jelen a bécsi udvarban, kapott bebocsátást a bécsi Burg termeibe, vagy vehetett részt az udvari programokon (vagyis számított „udvarképesnek”), akár hivatali beosztásából kifolyólag, akár családi kapcsolatai okán. Megjegyzendő, hogy minden kötet végén (a mutató előtt) felsorolják az abban az évben esküt tett titkos tanácsosokat, akik között számos magyar névre bukkanhatunk. Ugyan Buzási János összeállításában szerepelnek a kinevezési dátumok (*A birodalmi levéltárak magyar vonatkozású iratai*. I–II. Bp., 1980), az eskütétel időpontjának is fontos szerepe van, és ez nem egyezik a kinevezésével. A magyarok bécsi jelenlétének, szerepének és családi kapcsolatainknak kutatása azonban további célzott kutatás során javasolt.

Obersthofmeisteramt, volt Hofzeremonielldepartement, Ältere Zeremonialakten

Az *Ältere Zeremonialakten*-állag egyike azon három sorozatnak, amelyek a jegyzőkönyvek mellett további adatokat tartalmaznak az udvari életéről, a ceremóniáról és bizonyos ügyek esetében az egyes hivatalok javaslatairól. Az 1918-ig keletkezett csaknem 660 dobozban őrzött irat így esetenként egy-egy kérdésről még részletesebb adatokat is tartalmaz: nem csupán a „végtermék”-ről, hanem az ahhoz vezető tárgyalásokról, érvekről, ellenérvekről, uralkodói véleményekről és tanácsadói javaslatokról is tudósítanak. A pozsonyi udvartartás kialakításához (díszőrség, díszöltözet, címzések, megszólítások stb.) alapul vett németalföldi példa tanulmányozásához így ezúttal nem a Zeremonialprotokoll 13. kötetét olvastam át, hanem azokat az iratokat, amelyek Mária Erzsébet főhercegnő brüsszeli udvarának 1725. évi megszervezéséről szólnak. Ennek a mintának az alapján ugyanis jobban érthetővé válik, Albertéknél mely elemeket vettek át a németalföldi helytartóságból, és mely esetekben ragaszkodtak a bécsi példához. Az indoklások és a eremoniális elemek részletesebb leírása is jobban megtalálható volt az iratokban, mint a jegyzőkönyvben, amely már csak a végső döntést rögzítette. Különösen az udvartartás reprezentációs funkcióiról, valamint a nem Bécsből „hozott, hanem a helyszínen is alkalmazható tisztviselőkről találtam értékes adalékokat. (Kt. 32.: „Gutachten der Hofkonferenz über Ausstattung und Hofstaat der Erzherzogin Maria Elisabeth Statthalterin der Niederlande, 1725, 16/I–31/VII.” fol. 1–145.; Kt. 33.: „Liste über die Besoldung und Kostgelder des Hofstaates der verstorbenen Kaiserin Eleonore Magdalena und derjenigen der Erzherzogin Maria Elisabeth” 1725. Nr. 2. fol. 1–100.).

Egy további példát jelentett Albert és Mária Krisztina esetében (az esküvői előkészületeken, a házassági szerződésen stb. túl) az udvartartás és a reprezentációs elemek kialakításakor Mária Terézia húgának, Mária Annának a példája, aki Lotharingiai Károly személyében szintén egy birtok nélküli, szegény herceghez ment feleségül. A pozsonyi rezidencia 1765–1766. évi kialakításakor kettejük brüsszeli udvartartásának mintáját is figyelembe vették, amihez az *Ältere Zeremonialakten* is őriznek adatokat. (Kt. 43.: „Reise Herzog Karl von Lothringen General-Statthalter der Niederlande und seiner Gemahlin Erzherzogin Maria Anna nach Brüssel. 1743. 21/IX–1744. 21/III.” fol. 1–359.)

Obersthofmeisteramt, Sonderreihe, „Pressburger Akten” Kt. 834–835.

A hercegi pár részére 1765–1766 során kialakított pozsonyi udvartartás unikumnak számít a korájúmagyar történelemben, mivel az országban ekkor nem tartózkodott állandó jelleggel az uralkodó, sem az udvara, csupán koronázások, országgyűlések alkalmával. Erről az udvarról mindeközéig csupán a nyomtatott *Erzherzoglicher und Herzoglich-Sächsischer Hofkalender* alapján tudunk adatokat (csupán 1767-ből és 1768-ból a felépítéséről, összetételéről).

A főudvarmesteri hivatal 1780-ban Pozsonyból átkért külön sorozata Albert herceg és Mária Krisztina főhercegnő udvartartásának főudvarnagyi és bíraskodási ügyeit tartalmazza. A 96 darab iktatott ügy a pozsonyi udvar 1766 és 1780 közötti legkülönfélébb vitás és hagyatéki ügyeit, köztük az elhunyt főudvarmesterek pozsonyi javainak összeírásait, továbbá büntetőügyeket, vizsgálati jegyzőkönyveket stb. tartalmaz. Ezúttal nem az volt a célom, hogy részletekbe menően feltárjam a pozsonyi udvar bíraskodási ügyeit, vagy alaposan feltérképezsem az alkalmazottak jogállását, társadalmi és gazdasági viszonyait, vagyis valamennyi ügynek a tényállását kiderítsem. Ehelyett arra használtam fel a vizsgálati és kihallgatási jegyzőkönyveket, hogy összegyűjtsem a udvarban szolgálók személyes adatait (név, származási hely, életkor, családi állapot stb.), beosztásukat, esetleges adatokat munkavégzésükről. A hagyatéki eljárások iratanyaga pontosíthatja az udvartartás változásait (a nyomtatott sematizmusok általában korábbi állapotokat rögzítenek), az aláírók és a tanúk személye pedig további adatokat nyújtanak a tisztviselők hivatali idejéről. Általánosságban megfigyelhető volt, hogy az 1765–1766-ban kinevezett alkalmazottak (csékély kivétellel) végigszolgálták a 15 esztendő. Egy esetben erődépítési munkára és azt követően kitoloncolásra ítélték a konyhai alkalmazottat, de a legtöbben elhalálozások következtében kerülhettek be vagy új pozícióba. Az összegyűjtött adatok alapján többé-kevésbé rekonstruálhatóvá válik a pozsonyi udvar személyzete a vizsgált időszakban — a nyomtatott Hofkalenderek hiánya ellenére. Így megállapíthatóvá vált az is, mikor melyik főnemes viselte a főudvarmesteri tisztséget (1766–1768: gróf Bethlen Gábor; 1768–1776: gróf Max von Cavriani; 1776–1780: gróf Csáky György).

A Bécsben töltött két hónap egyben lehetőséget adott arra is, hogy a feltárt anyagokban időközben talált utalásokra is kutathassak. Ez főként a főudvarmesterek személyét érintette. Bethlen Gábor után csödeljárást indítottak, amely iratanyaga két és fél dobozban található (*Obersthofmarschallamt, Amtsadelige Abhandlungen Nr. 4. Kt. 818–820; 1768–1894*). A csaknem 130 évi tartó pereskedés részletes feltárása gazdaságtörténeti szempontból érdekes lehet, jelenlegi kutatási témám esetében adalékot szolgáltat a főudvarmester személyéhez. Darabszintű feltárást ebben az ügyben nem végeztem. Az udvarmesterek hagyatékait, hátrahagyott iratait kerestem Bécsben a levéltár *Sonderbestand* sorozatának családi levéltáraiban. Bethlen Gábor esetében a Khevenhüller-Metsch családi anyagban, mivel felesége e családból származott (Familienarchiv Khevenhüller-Metsch, Archivbehelf XIX/21/1). Csáky György gróf esetében a Budapesten őrzött levéltárrész nem tartalmazott rá vonatkozó iratokat, és a bécsi Csáky-levéltárban sem maradt fenn tőle/róla semmi irat. Esetleg fivérével, Csáky Jánossal levelezhetett (Fasc. 14. Csáky János országbíró levelezése), de ezt a segédlet külön nem jelölte (Archivbehelf XIX/61), a 3438 levél kikérése és átnézése azonban túlmutatott volna jelenlegi kutatási témámon. Időközben Bécsben DR. ANNA SCHIRLBAUER zenetörténészrel konzultáltam, akitől megtudtam, a gróf csekély személyes iratanyagát Lőcsén őrzik.

Habsburg-Lothringisches Familienarchiv
Hausarchiv. Nachlaß Erzherzog Friedrich

Frigyes Ferdinánd Lipót főherceg (1821–1847; Károly főhercegnek, Albert örökbefogadott

fiának harmadik fia) hagyatékában közel két doboz kiadott és kiadatlan levél található (1751–1842; összesen 4 doboz). A kevésbé ismert hagyatékból átnézem a vonatkozó levelezéseket, de terjedelmük miatt ezek feldolgozása és értékelése az elkövetkező időszakokra vár. Albert herceg levelezésének egy-egy részét Budapesten (MOL, P 298), illetőleg Bécsben (*Sammelbände des Hausarchivs*) őrzik, de ezek leginkább az 1790-es évekre, vagy még későbbi időszakra vonatkoznak. Ezért értékes az a néhány fennmaradt levél, amelyet II. József intézett Albert herceghez (1766–1783; 10 darab), valamint azok, amelyeket Albert írt 1765. novemberétől 1766. április elejéig tartó jegyessége idején Vasquez grófnénak, Mária Krisztina főudvarmesternőjének (1765–1766; 11 darab). Ezek megvilágítják a herceg és császár sógora viszonyát (bár csekély számuk miatt nem érhetők nyomon kettejük eltávolodásának okai), továbbá Albert lelkiállapotát esküvője előtt, még akkor is, ha leveleit a kor elvárásainak megfelelően szabályozott keretek között fogalmazhatta csak meg.

Különösen jelentősek Mária Terézia és Mária Krisztina levelei, mivel ezek másodlagos források a hercegi pár életére vonatkozóan, és a kevésbé dokumentált pozsonyi idősakra (is) vonatkoznak (1751–1776, 1780; közel 185 fólió).

Sajnos részletes kutatásra nem nyílt lehetőségem az ugyanitt őrzött II. József és Mária Krisztina levelezését tartalmazó kiadatlan levélgyűjteményben, amelynek alapos feltárását egy másik alkalommal lenne érdemes elvégezni, ugyanis a testvérek levelezése további fontos adalékokat tartalmazhat a herceg köz- és magánéletéről (Kt. 1. Briefwechsel Joseph II. mit Maria Christina, Leopold II. mit Maria Christina, 1766–1768, 1777, 1780–1790).

2. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv

Albert herceg a hétéves háborút követően lovassági tábornoki rangot kapott, és Mária Terézia Komárom főparancsnokává nevezte ki. 1765-től egy új, németalföldi és itáliai minta alapján bevezetett és Magyarországon addig teljesen ismeretlen posztot nyert el: ő lett a magyar főkapitány (*Capitain général*). Katonai tevékenysége és pályafutása csak e címszavakban ismert, a részletek (illetékességi köre, javadalmazása, feladatai stb.) nem.

Zentralstellen

Wiener Hofkriegsrat, Hauptreihe: Indizes, Protokolle, Akten (in publicis)

Az Udvari Haditanács politikai jellegű ügyiratai között folytattam a kutatást a herceg katonai pályafutásáról (az 1759 és 1764 közötti időszakot korábban már feltártam). A kutatást több tényező is nehezítette. Egyrészt meg kell említeni az ebben a korszakban néha évente, két évente változó iktatási rendszer sajátosságait, amely egyidejűleg több mutató- vagy iktatókönyv használatát is feltételezi, valamint más és más kutatási lépéseket igényel. Az iktatási rendszerek változásairól alapvető tájékoztatást nyújt: WALTER WAGNER, *Quellen zur Geschichte der Militärgrenze im Kriegsarchiv Wien*. In: *Der k. k. Militärgrenze*. Wien, 1973. 262–290 (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien 6).

1765 és 1766 esetében először a mutatókönyvet kell kikérni, amely utal a jegyzőkönyv fóliószáma. Az irat jelzete ott található: év–hó–sorszám. Piros ceruzás bejegyzés jelöli, hogy az iratot megtartották-e (asserviert) vagy selejtezték. Az iratot jelzete alapján lehet kikérni, de szálas iratot nem emelnek ki. 1767-ben és 1768-ban megváltozott az iktatás, év–kútfő–hónap–sorszámra. A kutatás lépései megegyeznek az előzővel. 1769-től elég a mutatókönyv, mert megadja a kútfőt. 1769-től újabb rendszert vezettek be: év–kútfő–tétel szerint fektették az iratokat. A kutatást viszont megkönnyíti, hogy a mutatókönyv már közvetlenül megadja az irat jelzetét. Ráadásul 1769 és 1776 között nem is vezettek iktatókönyvet. A kutatóteremben egy külön segédlet (Kriegsarchiv 7/2, ún. Asservatenprotokoll) tájékoztat arról, melyik jelzetű irat maradt fenn, a hiányzókat ugyanis kiselejtezték. Ezt követően 1777-től ún. osztályokat (Departamenten) állítottak fel, és minden

beérkező iratot beosztottak egy-egy osztály illetékességi körébe. A betűrendes mutatók így egyrészt az ügyosztály betűjelére (A–K, később N-ig) majd a jegyzőkönyv oldalszámára utalnak. A jegyzőkönyv megadja az iratok év–kútfő–tétel jelzetét, amely rendben ma is fekszenek, és jelzi, melyiket selejtezték ki, és melyiket tartották meg. Ebben az korszakban különösen nehéz a kutató számára, hogy sem az interneten elérhető raktári jegyzék, sem a kutatóteremben használható nyomtaott változat nem tünteti fel, a jegyzőkönyvek kezdő és záró oldalszámát, vagyis nem lehet célzottan kikérni a köteteket, csak az oldalszám megadásával.

A kutatást másrészt rendkívül megnehezítette, hogy a Kriegsarchiv munkatársai egy megrendelés alkalmával csak kevés, igen korlátozott számú kötetet emelnek ki, valamint az, hogy az irat pontos jelzete ellenére ún. szálas iratot nem, csak dobozt hoznak ki. Így megtörtént, hogy a napi három megrendelésem keretében három iratot tudtam csak egy alkalommal megnézni, mivel mindegyik külön dobozban volt. (Ezért döntöttem úgy, hogy az időt kihasználva a kutatási terven kívül még a Hofkammerarchiv állományából is megrendelek iratcsomókat, hogy ne teljen feleslegesen a nap nagy része.)

Kutatómunkámat így szűkítenem kellett, főként a megőrzött iratokra koncentráltam. A jegyzőkönyvi bejegyzések feltárását és kijegyzetelését, amelyek a selejtezett iratokról adnak felvilágosítást, ez alkalommal mellőztem. LENKEFI FERENC és KISS GÁBOR hadi levéltári delegátusok segítségével volt szükséges ahhoz, hogy a vonatkozó iratokat gyorsabb ütemben megtalálhassam és jelzetüket azonosíthassam. A herceg nevére évente bőséges találati listám lett. Ezeket a jegyzőkönyvekből ellenőrzitem, és mellőztem azokat, amelyek körlevélnek számítottak, vagyis minden főhadparancsnok és főkapitány kézhez kapott. Nem foglalkoztam az Albert herceg karabélyos ezredére vonatkozó találatokkal sem, csupán azokkal, amelyek közvetlenül a herceg személyét és funkcióját illeték. A feltárt dokumentumok az 1760-es években két témakört ölelnek fel: Albert herceg pozsonyi tartózkodásának és visszaérkezésének reprezentációjával kapcsolatos katonai feladatok (díszőrség, ágyúlovések, katonai tiszteletadaások stb.), továbbá az 1763-ban lakhelyéül szolgáló budai Zichy-ház és Burghausen-ház későbbi hasznosítására vonatkozó tervek. 1773-ból fennmaradt a németalföldi, magyarországi és lombardiai főhadparancsnoki, valamint főkapitányi instrukciók tervezete, így ezek közvetlen összehasonlítása lehetőséget fog nyújtani arra, hogy értékelhessük a Magyar Királyság katonai szerepét és jelentőségét. 1778-ban több irat is vonatkozott a hercegre, de mivel ezek mindegyike a bajor örökösödési háborúban játszott szerepét és hadieseményeket illeltek, ez alkalommal ezeket nem dolgoztam fel. 1780-ban és 1781-ben a dokumentumok a hercegi pár új feladatkörével, a németalföldi kormányzói és főkapitányi ranggal foglalkoznak, fogalmazványban fennmaradt a főkapitányi instrukció is.

Hungarológiai szempontból e tisztség magyarországi megszűnése és az ezzel kapcsolatos teendők felsorolása számít érdekesnek. Egy újabb bécsi kutatás esetén a feltáró munka bővíthető a jegyzőkönyvek bejegyzéseinek feldolgozásával, adataik összegyűjtésével, amelyeket apróbb részleteket tartalmaznak a herceg katonai pályafutásáról.

3. Allgemeines Verwaltungsarchiv–Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv

Mivel a Hofkriegsrat-anyagát a fent említettek miatt igen nehézkes kutatni, a fennmaradó és rendelkezésemre álló időben a Hofkammerarchiv őrizetében levő egyéb forrásokat tártam fel, amelyek eredetileg nem szerepeltek benyújtott kutatási tervemben.

Österreichisches Kameral

Fasc. 32. Hofreisen, Hoflieferungen, Beilager und Dotagelder, Trauerspesen

Ez a fasciculus utazásokkal, ezek költségeivel kapcsolatos iktatott ügyiratokat tartalmaz, valamint a császári-királyi család tagjainak juttatott támogatásokról, illetőleg temetési

költségekről szól. Egy-egy csomó több évet ölel fel, amelyek altételekre (subdivisio) oszlanak, viszont az altételek sorszámai változhatnak, nem állandók. Ez alkalommal különösen az utazásokra vonatkozó altételt, a támogatási összegekre és a temetkezési költségekre vonatkozókat néztem át (1762–1800; rote Nr. 1814–1819, összesen 6 csomó). Várakozásom ellenére nem találtam külön említve és tételesen kiemelve a családtagok pozsonyi utazásainak adatait, sem más iratot a hercegi pár utazásairól (kivéve egyet az itáliai utazást megelőző pénzváltásról).

Fasc. 22. Pachtungen und Lotterien

Magyarországon eléggé elhanyagolt és kevésbé ismert a szerencsejátékok (és a lottó) 18. századi története, átfogó mű csupán 1943-ban látott napvilágot (*A sorsjáték története*. „Hermes” Magyar Általános Váltóüzlet Részvénytársaság, Bp., 1943). A bécsi kutatás kutatás során lehetőségem nyílt arra, hogy feltérképezsem, milyen források találhatóak a bécsi Udvari Kamara levéltárában (rote Nr. 1563–1598. 1762–1813, összesen 36 csomó), amelyek kiegészítik és bővítik is az általam Budapesten már feltárt dokumentumokat. Részletesebben átnéztem egy-egy fontosabbnak tartott év anyagát, leginkább a bevezetésekre, a bérleti szerződés megújításának időpontjaira, illetőleg az állami kezelésbe vételre, valamint az 1813. évi szabályozásra koncentrálva (1762–1765, 1768–1770, 1777–1779, 1787–1788, 1813–1814; 8 csomó). A csomókba osztott iratanyag legtöbbször rendkívül terjedelmes, nem ritkán 50–60 cm az előírt szabvány 14 cm-hez képest. Ebből azonban csak egyes altételeknek van hungarológiai vonatkozásuk. Kimondottan „Magyarországi, erdélyi és temesi bánsági lottóügyek” altétel csupán 1770-től szerepel (rote Nr. 1566. Subd. 8.), ezt követően általában a 8. szám vonatkozik erre a területre, de a későbbi évek során megtörténhet, hogy változik a szám, illetőleg egy-egy évből egyáltalán nem keletkezett vonatkozó iratanyag (pl. 1786-ból, rote Nr. 1580). Megjegyzendő, hogy egy alapos, átfogó kutatás esetén nem elegendő csupán ezt az altételt átnézni, hanem a minden évben szereplő „Lotterien und Glückshafen in genere” elnevezésűt is (általában Subd. 3., 4. vagy 5., de évenként változhat), valamint az osztrák örökös tartományokkal való összehasonlításhoz ajánlatos a „Lotto di Genova allhier und in den Erbländen” elnevezésű feltárása is. (általában Subd. 4.). Az altételek elején egykorúan vezetett jegyzék tartalmazza az iratok jelzetét és rövid tartalmát, de ez nem elégséges a tájékozódáshoz, szükség van a dokumentumok darabszintű átnézésére. Ez egy következő bécsi kutatás feladata lehet.

Kutatások más bécsi intézményekben

1. Graphische Sammlung Albertina

Előzetes tájékozódást követően konzultáltam DR. BARBARA DOSSI-val, az Albertina Studiensaal vezetőjével, és a legfrissebb történeti áttekintés szerzőjével (BARBARA DOSSI: *Albertina. Sammlungsgeschichte und Meisterwerke*. München–New York, 1998). A gyűjtemény, amelyet Albert herceg alapított az 1770-es évektől kezdve, főként grafikákat, rézmetszeteket és más műtárgyakat őriz. Az 1960-as évek végén azonban Albertre vonatkozó levelezést is gyűjtöttek és megvásároltak, amelyek első sorban gyűjteményének fejlesztésére vonatkoznak. A konzultációt követően lehetőségem nyílt a herceg és Jan van Boeckhout, a rézmetszetgyűjtemény felügyelője közötti levelezést (1794–1795) kutatni, valamint a Domenico Artariatól származó, szintén a herceg gyűjteményét illető leveleket (1794, 1796) átnézni. Nem sikerült a személyes találkozó DR. CHRISTIAN BENEDIK művészettörténésszel, az Albertina munkatársával (Architektursammlung und historische Prunkräume), akit eredménytelenül kerestem a két hónap alatt.

2. Akademie der bildenden Künste in Wien

Albert herceget 1768. április 6-án tagjai közé választotta a „Freye kaiserl. Königl. Kupferstecher-Akademie” (amelyet 1772-ben egyesítettek a „k. k. Hofakademie der Maler, Bildhauer und Baukunst”-tal „K. K. vereinigten Akademie der bildenden Künste” néven. A Pressburger Zeitung egykorú híradása és kiállítási katalógusok alapján jártam utána Bécsben a herceg felvételének, illetőleg tártam fel iratokat Albert és a képzőművészeti akadémia kapcsolatáról, azt remélve, hogy művészetpártoló tevékenységéről is szerezhettek adatokat.

Az Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste in Wien munkatársai rendkívül segítőkészek voltak a kutatásom során. Konzultáltam FERDINAND GUTSCHIVAL, a levéltár időközben nyugdíjba vonult munkatársával is. Kutatómunkámat MAG. DR. EVA SCHOBER, a levéltár jelenlegi vezetője segítette, valamint MAG. DR. ULRIKE HIRHAGER, a levéltár munkatársa.

A feltárt iratok az akadémia működése során keletkezett ún. Verwaltungsaktensorozatból származnak, kivéve a tagfelvételt megőrkítő jegyzőkönyv, amely azonban éppen restaurálás alatt volt (Wahl-Buch. Den Dienst, und die Einverleibung der kais. kön. Academie der Mahler- Bildhauer- und Baukunst betreffend). A Verwaltungsakten-sorozatból még a 20. század elején átolvastak valamennyi dokumentumot, és színes ceruzával kigyűjtötték a lapokra, illetőleg aláhúzták a szövegben a megemlített személyeket. Ez alapján cédulakatalógust készítettek, amely megkönnyíti az iratok kutatását. A cédulakatalógust azonban csak a levéltár munkatársa kezelhette, viszont egyes fontosabb irat fotózását megengedték. A feltárt iratok egyrészt jegyzékek az akadémia tiszteletbeli tagjairól (köztük Albert herceg és a Habsburg-Lotharingiai ház több tagja), továbbá álláskérvények, amelyekben referenciaként a herceg szolgálatában végzett munkát tüntetik fel a kérvényezők. 1806-tól az iratok jelentős része vonatkozik a Canova által elkészített Mária Krisztinasíremlék javításának és rendben tartásának céljára tett alapítványra.

A Kupferstichkabinet der Akademie der bildenden Künste in Wien munkatársai előzetes egyeztetést követően előkészítették számomra megtekintésre azt a rajzot, amelyet Albert herceg az 1768. évi felvételekor adott át az akadémiának („Odysseus entreißt Andromaché ihr Söhnlein”; leltári száma: HZ 17129). A gyűjtemény munkatársai rendkívül készségesek és lelkesek voltak. DR. MONIKA KNOFLER igazgatóasszonnyal betegsége miatt csak e-mailben tudtam konzultálni, a helyszínen DOZ. DR. CORNELIA REITER és a metszetről NORBERT NABERNIK segített. Az itt őrzött metszetekhez cédulakatalógus áll rendelkezésre, amelyeken nem csak a művész és a mű címe, valamint a méreti találatok, hanem utalások szakirodalmra, kiállítási katalógusokra stb.

Könyvtári kutatások

A két hónap alatt főként az egyetem **Hauptbibliothek** és a **Fachbibliothek für Geschichte** állományban tanulmányoztam a vonatkozó szakirodalmat. Ezek közül a következőket emelném ki:

Elsősorban az udvartartással összefüggően egykorú állami és udvari szemlézeteket, erőteljesen szóló szakirodalmat kerestem. Nagy haszonnal forgattam a következő összeállítást, feldolgozása azonban távolabbi céljaim között szerepel: BAUER, VOLKER, *Repertorium territorialer Amtskalender und Amtshandbücher im Alten Reich. Adreß-, Hof-, Staatskalender und Staatshandbücher des 18. Jahrhunderts. 1. Nord- und Mitteldeutschland* (Frankfurt am Main, 1997). UŐ, *Repertorium territorialer Amtskalender und Amtshandbücher im Alten Reich.:2. Heutiges Bayern und Österreich, Liechtenstein* (Frankfurt am Main, 1999). UŐ, *Repertorium territorialer Amtskalender und Amtshandbücher im Alten Reich. 3. Der Westen und Südwesten* (Frankfurt am Main, 2002). UŐ, *Repertorium territorialer Amtskalender und Amtshandbücher im Alten Reich: Repertorium reichischer Amtskalender und Amtshandbücher. Periodische Personalverzeichnisse des Alten Reiches und seiner Institutionen* (Frankfurt am Main, 2005).

Albert herceg személyével és gyűjteményével kapcsolatban az Albertina által kiadott ún. Albertina-Studien. Jahresschrift der Graphischen Sammlung Albertina-sorozat (1963–1970) számomra érdekes tanulmányait néztem át.

Kutatásomhoz segítséget nyújtottak:

Elsősorban FAZEKAS ISTVÁN bécsi levéltári delegátus (már a kiutazást megelőzően a tájékozódáskor), és a Kriegsarchivban LENKEFI FERENC, illetőleg KISS GÁBOR.

A Graphische Sammlung Albertina-ban (1010 Wien, Albertinaplatz 1): DR. BARBARA DOSSI, a Studiensaal vezetője (studiensaal@albertina.at).

Az Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste in Wien-ben (1010 Wien, Schillerplatz 3): FERDINAND GUTSCHI (azóta nyugállományba vonult levéltáros), MAG. DR. EVA SCHOBER (e.schober@akbild.ac.at), a levéltár jelenlegi vezetője, valamint MAG. DR. ULRIKE HIRHAGER, a levéltár munkatársa (u.hirhager@akbild.ac.at).

A Kupferstichkabinett der Akademie der bildenden Künste in Wien-ben (1010 Wien, Schillerplatz 3): DR. MONIKA KNOFLER igazgató (m.knofler@akbild.ac.at) és DOZ. DR. CORNELIA REITER (c.reiter@akbild.ac.at).

Konzultációt folytattam 18. századi történeti kérdésekről és kutatási lehetőségekről DR. ELISABETH GARMS-CORNIDES professzorral (Universität Graz, Tit. Univ. Prof.), DR. ANNA SCHIRLBAUER zenetörténésszel (schirli@inode.at), DR. ANTON TANTNER-rel (Universität Wien, Privat-Dozent; anton.tantner@univie.ac.at) és DR. STEFAN SIENELL-lel, az Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften igazgatójával (stefan.sienell@oeaw.ac.at).

Az eredmények hasznosítása

Albert herceg helytartóként, magyarországi főkapitányként és ezredtulajdonosként meghatározó szerepet játszott a Magyar Királyság 18. századi életében. A pályázat ideje alatt a herceg tervezett életrajzához tártam fel újabb, eddig ismeretlen vagy alig hasznosított forrásokat. Az összegyűjtött adatokat első lépésként tanulmányok formájában kívánom közzétenni (a pozsonyi udvartartás kialakításáról, Albert herceg magyarországi katonai szerepéről és a Capitain général jogköréről), illetőleg megjelenés előtt áll a szerencsejátékok 18. századi történetéről szóló tanulmányom, amelyhez értékes és új forrásokat kutattam fel az ösztöndíj ideje alatt.

Ezúton is köszönöm a kuratóriumnak a lehetőséget a bécsi kutatásokhoz, a bécsi Collegium Hungaricum munkatársainak pedig bécsi tartózkodásom idején nyújtott segítségüket.

Pomáz, 2012. szeptember 25.